

В. С. Макарчук

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету “Львівська Політехніка”,
 д-р юрид. наук, професор,
 зав. кафедри історії держави і права

ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ РОСІЇ (поч. XX – поч. XXI ст.): АСПЕКТИ ІДЕОЛОГІЧНОГО ТА ПРАВОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ

© Макарчук В. С., 2015

Проаналізовано основні доктринальні засади зовнішньої політики Російської імперії, Союзу РСР та Російської Федерації протягом останнього сторіччя (1910–2010-ті рр.) та їх ідеологічне та міжнародно-правове обґрунтування Кремлем.

Ключові слова: Великі держави в старому міжнародному праві, нове міжнародне право, спроби ревізії т. зв. нового міжнародного права після зруйнування біполярного світу, російсько-український військовий конфлікт, російське міжнародно-правове обґрунтування агресії на пострадянському просторі.

В. С. Макарчук

ЭВОЛЮЦИЯ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЫ РОССИИ (нач. XX – нач. XXI ст.): АСПЕКТЫ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО И ПРАВОВОГО ОБОСНОВАНИЯ

Рассматриваются доктринальные основы внешней политики Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации на протяжении последнего столетия (1910–2010-е гг.), их идеологическое и международно-правовое обоснование Кремлем.

Ключевые слова: Великие державы в старом международном праве, новое международное право, попытки ревидии т. н. нового международного права после разрушения биполярного мира, российско-украинский военный конфликт, российское международно-правовое обоснование агрессии на постсоветском пространстве.

V. S. Makarchyk

EVOLUTION FOREIGN POLICY DOCTRINE OF RUSSIA (BEG. XX – EARLY. XXI): ASPECTS OF IDEOLOGICAL AND LEGAL BACKGROUND

The article studies main doctrinal basics for foreign policy of Russian Empire, Soviet Union and Russian Federation past the century (1910th – 2010th) and their ideological and international legal substantiation by the Kremlin.

Key words: Great states in old international law, new international law, attempts to overhaul the so called new international law after the collapse of the bipolar world, Russian-Ukrainian military conflict, Russian international legal substantiation of aggression on post-Soviet territory.

Постановка проблеми. Будь-яка держава світу на кожному з етапів свого розвитку має зовнішньополітичні інтереси, які тією чи іншою мірою перетинаються з інтересами інших країн. Діапазон цих суперечностей доволі широкий – від порівняно безневинного протекціонізму

зовнішньої торгівлі (своїї чи партнера-опонента) до територіальних вимог, здійснення яких часто вимагає воєнних засобів. Однак у кожному такому конфлікті зацікавлена держава виступає не лише самостійним актором, але й суб'єктом міжнародного права, отже, змушена, принаймні формально, спиратися не лише на грубу військову силу, але й на аргументи права. Знову ж таки тут існують широкі можливості для обґрунтування власних вимог – від т. зв. історичних прав до концепції розширення життєвого простору для “особливого” народу; від доктрини культуртрегерського покровительства відсталим народам до права націй на самовизначення тощо.

Американському гангстеру середини минулого століття Аль Капоне приписують думку, що “... за допомогою револьвера і доброго слова можна домогтися більшого, ніж за допомогою самого лише доброго слова”. Політики завжди оперують дещо іншими цінностями – “добре слово” повинно поєднуватися з “револьвером”, і навпаки, – “револьвер” з добрим словом. Принаймні цього вимагає сучасне міжнародне право – часи, коли можна було проводити політику канонерок без огляду на “світове співтовариство”, давно минулися. З іншого боку, активні зовнішньополітичні дії вимагають належного обґрунтування, – як в очах власного народу, так і в очах світової громадськості.

Огляд наукових публікацій за темою наукової розвідки. Еволюція засад російської зовнішньої політики протягом останнього десятиріччя настільки широка, що може бути темою окремого монографічного дослідження чи дисертаційної роботи. Йдеться про сотні і тисячі наукових, публіцистичних та мемуарних публікацій, кожна з яких вимагає окремої оцінки – на достовірність, інформаційну цінність, наукове значення тощо.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХ ст. Російська імперія зустріла у статусі Великої держави, що давало їй особливі преференції у власній геополітичній діяльності та системі міжнародних відносин загалом. Від Віденського конгресу 1815 р. такими вважалися Великобританія, Франція, Австрія, Пруссія та Росія, після 1870 р. до них додалася й Італія [1]. Частина науковців вважає, що ще до початку Першої світової війни до цього переліку додалися дві неєвропейські Великі держави – США та Японія.

Сучасний американський теоретик міжнародного права Дж. Леві так формулює ознаки Великої держави: 1) вона відіграє важливу роль у міжнародній політиці з проблем безпеки; 2) має високий рівень силових можливостей, які забезпечують самодостатність у сфері забезпечення власної безпеки та дають змогу проводити як наступальні, так і захисні військові операції; 3) здійснює участь у міжнародних конгресах та конференціях; 4) отримує визнання *de facto* Великою державою з боку інших суб'єктів міжнародного права, передусім інших Великих держав; 5) має доступ до формальних та неформальних міждержавних структур; 6) бере участь у гарантіях, територіальних компенсаціях та розподілах [2].

Як вказує британський науковець Дж. Булл, Великі держави “... визнаються іншими державами, а також власними народами та урядами, як такі, що мають певні спеціальні права та обов'язки” [3]. На початку ХХ ст. виключна роль Великих держав у питаннях регулювання міжнародних відносин переважно визначалася їхньою нібито “особливою відповідальністю” за долі світу.

Насправді ж за цим велемовним поясненням приховувалася узурпація порівняно вузьким колом суб'єктів міжнародного права регуляційних функцій у світовій системі міжнародних відносин. Т. зв. Велика держава мала загально визнане “право” втрутитися у вирішення будь-якого питання міжнародного життя, яке прямо чи опосередковано зачіпало її інтереси. Прикладом такого втручання може бути різко заперечна реакція Наполеона III на запрошення (кін. червня 1870 р.) іспанськими заколотниками на мадридський престол Леопольда Гогенцоллерн-Зігмарінгена, родича прусського короля. Після поступки Вільгельма I французьким вимогам, Наполеон III заявив, що “війни не буде. Жаль, адже нагода була такою сприятливою”.

Для закріплення дипломатичного успіху Франція стала вимагати, щоб кандидатура Леопольда не розглядалася більше у майбутньому, навіть у разі його повторного запрошення на

іспанський престол [4]. Закінчилося усе франко-прусьською війною 1870–1871 рр. і крахом Другої імперії.

Ми зі свого боку звернемо увагу на інше. Т.зв. Велика держава (Франція) анітрохи не сумнівається у своєму праві схвалювати чи відкидати кандидатури монархів у формально незалежних країнах (Іспанія). Інші Великі держави, такі як Великобританія чи Російська імперія, не виступають проти такого замаху на узурпацію суверенітету не лише конкретної Іспанії, а й у перспективі, оскільки створюється міжнародно-правовий прецедент – необмеженої кількості країн світу.

Зрозуміло, що Петербург на зламі XIX і XX ст., перебуваючи у статусі Великої держави, максимально використовував надані йому тогочасним міжнародним правом “можливості”. Єдиним стримувальним чинником виступала евентуальна протидія інших Великих держав, на думку ж різної політичної дрібноти можна було особливо не зважати.

Саме такі підходи спостерігаємо при висуненні та відповідному юридичному закріпленні російських територіальних вимог в Першій світовій війні. З союзниками по Антанті цинічно узгоджувалися: захоплення Константинополя та Проток (Босфору та Дарданеллів), утвердження російського впливу на Балканському півострові, анексія турецької Вірменії та Курдистану, повне заволодіння Північною Персією, поглинення Галичини, розширення впливу на Далекому Сході [5]. Стримувальним чинником для тогочасного Петербурга виступали лише “життєві інтереси” Великобританії – на Середньому Сході, особливо в Персії, та на Далекому Сході [6], такі самі великодержавницькі та імперіалістичні, як у Росії.

Після Жовтневого перевороту новий більшовицький уряд в Москві був позбавлений міжнародного визнання, а колишня Імперія тимчасово втратила статус Великої держави. Зокрема, без РРФСР приймала доленосні рішення Версальська конференція, яка установлювала нові європейські кордони, абсолютно не рахуючись з думкою Москви та її ще нечисленних “соціалістичних” сателітів.

Оголосивши про свою відмову від “таємної дипломатії імперіалістів”, нові кремлівські власті не втратили бажання втручатися у внутрішні справи народів колишньої Російської імперії та усього світу.

Для ідейно-теоретичного обґрунтування цього втручання була створена концепція “пролетарської солідарності”. Суть її зводилася до такого: кожна нація має право на самовизначення (про що більшовики говорили ще з царських часів). Але право говорити і діяти від імені націй мають лише трудящі елементи, а не “експлуататори”. Що ж стосується “трудящих”, то вони апіорі ставлять класове вище від національного і прагнуть створити “світову Республіку Рад”. Завдання сильніших “пролетарських загонів”, зокрема російського, – допомогти слабшим.

Наприклад, Рада Народних Комісарів РРФСР визнала незалежність Естонії, Латвії та Литви (відповідно, 8 грудня, 22 грудня і 22 грудня 1918 р.). А уже за кілька днів – 24 грудня 1918 р. – вийшла постанова ВЦВК про визнання радянських республік Естляндії, Литви та Латвії: “Перед обличчям створених революційною боротьбою пролетарських та селянських мас Радянських республік Естляндії, Латвії та Литви Центральний Виконавчий Комітет знову підтверджує, що факт колишньої належності цих держав до старої царської Імперії не накладає на них жодних зобов’язань, та в той же час Центральний Виконавчий Комітет висловлює тверду упевненість, що лише зараз, на ґрунті визнання повної свободи самовизначення та переходу влади в руки робітничого класу, створюється вільний, добровільний та непорушний союз трудящих усіх націй, що населяють території колишньої Російської імперії.

Центральний Виконавчий Комітет засвідчує готовність РРФСР надати усю необхідну допомогу та підтримку трудовим класам Естляндії, Латвії, Литви і України в їхній боротьбі проти експлуатації та гніту та на захист їх свободи та незалежності від спроб іноземних завоювань” [7].

Зразком політичного казуїзму більшовиків може бути програмна (згодом її помістять до багатьох збірників документів радянської зовнішньої політики. – В.М.) стаття Народного комісара у справах національностей Й. Джугашвілі-Сталіна “Ответ товарищам украинцам в тылу и на фронте” у газеті “Правда” за 13 грудня 1917 р., присвячена конфлікту Раднаркомом з Центральною Радою:

“Кажуть, що конфлікт виник з питання про централізм та самовизначення, що Рада Народних Комісарів не дає українському народові узяти владу в свої руки та вільно визначити свою долю.

Чи справді це так? Ні, напевно. Рада Народних Комісарів добивається саме того, щоб уся влада на Україні належала українському народу, тобто українським робітникам і солдатам, селянам і матросам. Радянська влада, тобто влада робітників і селян, солдатів і матросів, без поміщиків і капіталістів – це саме і є та сама народна влада, за яку бореться Рада Народних Комісарів. Генеральний Секретаріат не хоче такої влади, оскільки він не бажає обійтися без поміщиків та капіталістів (...). Ми за самовизначення народів, але ми проти того, щоб під прапором самовизначення протягували контрабандою самодержавство Каледіна (...). Або (Центральна. – В.М.) Рада порве з Каледіним, простягнувши руку Радам і відкривши дорогу революційним військам проти контрреволюційного гнізда на Дону, – і тоді робітники і солдати України і Росії закріплять свій революційний союз новим вибухом братання. Або Рада не захоче порвати з Каледіним (...) і тоді генеральний секретаріат Ради доб’ється того, чого марно добивалися вороги народу, тобто пролиття крові братерських народів” [8].

З таким “обґрунтуванням” будь-яке російське радянське втручання у справи будь-якої держави світу (чи колоніальної території) автоматично перетворювалося на “братерську допомогу експлуатованим трудящим”. Натомість надання Берліном, Віднем, Лондоном, Парижем, Токіо, Вашингтоном чи Варшавою політичної, військової, фінансової чи навіть звичайної моральної підтримки буржуазно-демократичним урядам новостворюваних на уламках імперій незалежних держав оголошувалося “неприпустимим втручанням” у внутрішні справи народів.

Політика подвійних стандартів комуністичної Москви – і це слід особливо відмітити – не була в жоден спосіб альтруїстичною. Усі “перемоги трудящих” над світовим імперіалізмом та національною буржуазією, усі “взяття народом влади у свої руки” неодмінно закінчувалися прогнозованим приєднанням до майбутньої Світової республіки Рад, тобто СРСР. Особливо очевидним це стало на етапі Другої світової війни.

Також усі означені “перемоги” чомусь ставали можливими лише за умови “братерської підтримки” російського народу та його добровільно-примусових співучасників з числа народів Союзу РСР.

Протягом першого періоду Другої світової війни (1 вересня 1939 р. – 22 червня 1941 р.) Радянський Союз анексував:

181 000 кв. км довоєнної Східної Польщі (Східна Галичина і Волинь), 45,6 тис. кв. км Фінляндії (Карельський перешийок та Західна Карелія, частина Лапландії (Стара Салла), острови в східній частині Фінської затоки, зокрема, Готланд; півострів Ханко (Гангут), орендований на 30 років); 44,4 тис. кв. км Бессарабії та Північної Буковини; 65,8 тис. кв. км Латвії, 55,7 тис. кв. км Литви, 45 226 кв. км. Естонії. Фактично у всіх цих випадках, окрім анексії Бессарабії та Північної Буковини, Москва посилалася на нібито волю (право на самовизначення) населення анексованих територій, щоправда, репрезентованого виключно “трудящими”.

Було б помилкою вважати, що геополітичні інтереси Москви у 1917–1941 рр. обмежувалися винятково потенційними членами СРСРівського клубу (до них зараховуємо передусім колишніх суб’єктів Російської імперії, з її Великим Герцогством Фінляндським та Польським Королівством включно). Вже у березні 1919 р. був створений Комінтерн – організація, зосереджена на підготовці світової соціалістичної революції.

Зразками втручання керованого Москвою Комуністичного Інтернаціоналу у внутрішні справи незалежних країн у порівняно спокійні роки міжвоєнного “мирного затишшя” стали: “грандіозний страйк текстильників в Лодзі, страйк-локаут металістів в Рурі, зіткнення текстильників у Північній Франції, боротьба сільськогосподарських робітників у Чехословаччині, конфлікти у багатьох галузях промисловості в Греції та Болгарії, нарешті, грандіозні економічні конфлікти у Північній та Південній Америці, страйковий рух в Японії, Австралії тощо” [9]. Про ці події та роль у них Комінтерну радянська офіційна наука відгукувалася виключно схвально, – як нібито апріорі належне пролетаріату право у боротьбі за звільнення від експлуатації.

VII Конгрес Комінтерну (1935 р.) прийняв резолюцію, згідно з якою комуністи усіх держав світу мали закликати усіх трудящих “ (...) усіма засобами і за будь-яку ціну сприяти перемозі Червоної армії над арміями імперіалістів” [10]. Що характерно, вказана Резолюція не містила конкретного уточнення, про яку саме війну йдеться – агресивну, наступальну з боку “імперіалістичних держав”, чи також і оборонну.

У Другій світовій війні Радянський Союз після 22 червня 1941 р. вимушено опинився в антигітлерівській коаліції. Москва підписала Атлантичну хартію (вересень 1941 р.), яка зобов'язувала усіх її учасників утримуватися від територіальних надбань у ході триваючої війни. Під тиском західних партнерів довелося піти на формальний розпуск Комінтерну.

“Розпуск Комуністичного Інтернаціоналу, – писав тоді (літо 1943 р. – В.М.) Й. Сталін, – правильний, оскільки:

а) він викриває брехню гітлерівців про те, що “Москва” нібито наміряється втручатися в життя інших держав і “більшовизувати” їх. Цій брехні віднині покладено кінець;

б) він викриває брехню противників комунізму в робітничому русі про те, що комуністичні партії різних країн діють нібито не в інтересах свого народу, а за наказом ззовні. Цим наклепам також кладеться кінець;

в) він полегшує роботу патріотів вільнолюбних країн з об'єднання прогресивних сил своєї країни, незалежно від їх партійності та релігійних переконань, в єдиний національно-визвольний табір, – для розгортання боротьби проти фашизму;

г) він полегшує роботу патріотів усіх країн з об'єднання усіх вільнолюбних народів у єдиний міжнародний табір для боротьби проти загрози світового панування гітлеризму, розчищаючи тим самим шлях для організації у майбутньому співдружності народів на основі їх рівноправності” [11].

Завершення Другої світової війни ознаменувалося не лише створенням Організації Об'єднаних Націй – структури, орієнтованої на збереження нового світового порядку та миру у всьому світі, як неодмінного атрибуту цього порядку, але й діаметрально-протилежною тенденцією – встановленням “залізної завіси”. Така собі ілюстрація гегелівської “єдності і боротьби протилежностей” в дії. Утім, у нових історичних умовах попередня радянська зовнішньополітична доктрина вимагала певного корегування.

Підкреслимо, корегування, – а не кардинального ламання.

Окремі концептуальні засади довоєнної зовнішньополітичної стратегії вимагали модернізації, яка відбувалася непросто і неоднозначно. Інакше кажучи, старе вино намагалися влити у нові міхи.

Уже у 1947 р. було створене Інформаційне бюро комуністичних партій за участю Болгарської комуністичної партії, Угорської партії трудящих, Італійської комуністичної партії, Польської об'єднаної робітничої партії, Румунської робітничої партії, ВКП (б) – КПРС, Французької комуністичної партії, Комуністичної партії Чехословаччини, Комуністичної партії Югославії (до 1948 р.) – з формальною метою “обміну досвідом та координації зусиль”. Фактично Інформбюро стало таким собі другим виданням Комінтерну. Прикладом втручання у внутрішні справи суверенних держав можуть бути дві резолюції (1948 і 1949 рр.) про становище у Комуністичній партії Югославії, які мало чим відрізнялися від комінтернівського втручання у справи міжвоєнних комуністичних партій. Єдина “різниця” полягала у тому, що тепер об'єктом радянських (називатимемо речі своїми іменами) домагань стала суверенна держава.

Анексії 1939–1941 рр. знайшли своє продовження і у воєнно-післявоєнний період; було приєднано до “батьківщини трудящих усього світу” ще приблизно 12 тис. кв. км Фінляндії, 14 тис. кв. км півночі Східної Пруссії (Калінінградська область РРФСР), 12,8 тис. кв. км довоєнної ЧСР (Закарпатська область). Тут ми абстрагуємося від “правового” обґрунтування тих чи інших післявоєнних анексій, зосереджуючись на самому факті.

У 1944 р. у загальному тренді було анексовано 165 800 кв. км юридично “незалежної” Танну-Тиви (17 серпня 1944 р.) – формально першого військового союзника (уже з 22 червня 1941 р.) Союзу РСР у війні проти нацистської Німеччини. До речі, у 1917–1944 рр. на ці території претендувала і Монгольська Народна Республіка – найвірніший з радянських сателітів.

Утім у випадку анексії Туви (Тиви) існувала свого роду слабка втіха – “товариш” Салчак Тока (з 1932 р. генеральний секретар Тувинської народно-революційної партії) продовжував управляти новим територіальним надбанням РРФСР Союзу РСР аж до своєї смерті у 1973 р. [12].

На Далекому Сході територія СРСР де-факто приросла Південним Сахаліном та Курильськими островами (Японія ніколи не визнавала анексію цих територій. Росія ж посилається на те, що “дедываєвалі”, а відтак діє визнана у міжнародному праві міжнародно-правова можливість покарання агресора насильним відторгненням частки його території).

До того ж відразу після утворення “залізної завіси” (1946 р.) спостерігаємо відмову Кремля від тенденції необмеженого розширення “світової республіки Рад” за допомогою прийняття нових суб’єктів до Союзу РСР. Найяскравішим свідченням цієї концептуальної новації стало заперечення М. С. Хрущова на прохання комуністичного керівництва Народної Республіки Болгарії (1963 р.) про її вступ до складу Союзу СРСР на правах союзної республіки. У довколаісторичній літературі є слабко аргументовані вказівки щодо прохання про вступ до Союзу РСР Монгольської Народної Республіки (1944 р.), Китайської Народної Республіки (1949 р.) і навіть ... Анголи (кін. 1970-х – поч. 1980-х рр.) [13].

(Утім лише болгарська “пропозиція” дістала загальне визнання науковців (переважно – російських та проросійських) як доволі вірогідна).

Не коментуючи ці припущення (утім і не оголошуючи їх огульно інсинуаціями), не тільки можемо, але й маємо визнати – помітні спроби Кремля розширити кількість радянських “республік-сестер” після 1940 р. не здійснювалися. Більше того, у 1956 р. була декласована Карело-Фінська Радянська Союзна Соціалістична Республіка (1940–1956 рр.) – до статусу автономії у складі РРФСР.

Відмовившись від подальших спроб розширення Союзу РСР за допомогою входження до його складу нових союзних республік, Кремль зосередив зусилля на зміцненні т. зв. табору соціалістичних держав, передусім своїх європейських сателітів. Ця діяльність здійснювалася різноманітними засобами: політичними, економічними, дипломатичними (на рівні двосторонніх відносин та світового співтовариства), військовими тощо – і фактично завжди з порушенням норм т. зв. нового міжнародного права, до створення підвалин якого та їх подальшої еволюції Союз РСР доклав чимало суто формальних зусиль.

Майже одразу після приходу до влади, наприкінці червня 1956 р., польський комуністичний уряд В. Гомулки зіткнувся із повстанням робітників Познанського заводу ім. Сталіна, під час придушення якого загинуло понад півсотні протестуючих та ще майже півтисячі було поранено. Зрозуміло, що дії польських комуністичних властей не могли бути здійснені без санкції Кремля.

У другій половині жовтня 1956 р. набули широкого відголосу народні виступи в Угорщині. До угорської столиці були введені обмежені підрозділи радянських збройних сил, що вступили у сутички з демонстрантами. 26 жовтня уряд І. Надя звернувся, апелюючи до положення ст. 34 Статуту ООН, до держсекретаря США Дж. Ф. Даллеса та Генерального секретаря ООН Д. Гаммаршельда з проханням про втручання в угорські події.

31 жовтня 1956 р. тогочасний радянський лідер М. С. Хрущов, виступаючи на засіданні Президії ЦК КПРС, заявив про неприпустимість виведення військ з території Угорщини, оскільки це буде розцінено як слабкість та призведе до погіршення позицій СРСР у глобальному політичному протистоянні. Було прийняте рішення про проведення силової операції з метою зміщення уряду І. Надя та його заміни кабінетом лояльного до Москви Я. Кадара.

1 листопада 1956 р. угорський уряд заявив про намір виходу із Організації Варшавського договору. У той самий день Будапешт звернувся до ООН з проханням про допомогу у захисті суверенітету. Угорське питання було включено до порядку чергової XI сесії Генеральної Асамблеї ООН.

У ніч на 4 листопада 1956 р. радянські війська розпочали операцію “Вихор” з метою взяття під контроль території суверенної держави. Того самого дня по радіо проголошено маніфест новоствореного Угорського революційного робітничо-селянського уряду, на чолі якого став Я. Кадар.

Прорадянський УРПСУ уже 4 листопада 1956 р. надіслав на ім'я Генерального секретаря ООН телеграму, де стверджувалось: “Угорський Революційний Робітничо-Селянський Уряд заявляє, що звернення Імре Надя в ООН з проханням про розгляд угорського питання не мають законної сили і не можуть розглядатися як звернення, направлені від імені держави.

Революційний Робітничо-Селянський Уряд категорично заперечує проти обговорення як в Раді Безпеки, так і на Генеральній Асамблеї вказаного питання, бо це питання входить виключно до компетенції Угорської Народної Республіки” [14].

Утім надзвичайна сесія ООН, предметом якої стало угорське питання, все ж таки була відкрита з ініціативи Ради Безпеки ООН. Сесія, що тривала з 4 по 10 листопада 1956 р., прийняла ряд резолюцій, якими закликала СРСР припинити військову акцію проти Угорщини та утриматись від будь-якої форми втручання, особливо збройного, у внутрішні справи Угорщини

Позиція радянських представників прогнозовано ґрунтувалась на запереченні компетенції ООН щодо угорських подій – шляхом посилення на положення ст. 2 Статуту Організації. На засіданні Генеральної Асамблеї 3 грудня 1956 р. голова делегації Радянського Союзу В. В. Кузнецов стверджував: “Ми закликаємо ООН відкинути усі спроби втручання у внутрішні справи Угорщини. Завдання і обов'язок ООН – захистити суверенітет Угорської Народної Республіки від замахів з боку тих, хто хотів би реставрувати у цій країні панування реакційних сил” [15].

Подібними були дії Кремля у подіях 1968 р., пов'язаних із силовим поваленням чехословацького уряду та придушенням впроваджуваних ним політичних реформ, що увійшли до світової історіографії під назвою “Працька весна”.

В 23:00 20 серпня 1968 р. об'єднані війська Організації Варшавського договору були підняті по тривозі; в ніч на 21 серпня розпочата операція “Дунай”. Протягом одного дня військові сили держав ОВД захопили усі стратегічні об'єкти, взявши під контроль територію Чехословаччини. Під час захоплення Праги відбулись збройні сутички, внаслідок яких уже в перший день загинуло 58 осіб. Усього за період операції, що тривала з 21 серпня по 20 вересня 1968 р., убито 108 та поранено понад 500 громадян ЧССР. Втрати військових сил, що вторглись на територію Чехословаччини, становили 96 осіб загиблими, а також 87 – пораненими та травмованими.

У перший же день операції “Дунай” уряд Великобританії виявив ініціативу щодо винесення питання про вступ військ ОВД до ЧССР на розгляд Ради Безпеки ООН. В урядовій заяві, яку було зроблено вже о 12:35 21 серпня між іншим стверджувалось: “Вторгнення Радянського Союзу за допомогою деяких його союзників до Чехословаччини є очевидним порушенням Статуту ООН та усіх норм міжнародного співіснування. Це серйозний удар по зусиллях багатьох держав покращити відносини між Сходом і Заходом” [16].

Заперечення Праги не мали жодного впливу на позицію Кремля.

12 листопада 1968 р. тогочасний Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев зробив на V з'їзді Польської об'єднаної робочої партії заяву, яка стала хрестоматійною: “КПРС завжди виступала за те, щоб кожна соціалістична країна визначала конкретні форми свого розвитку шляхом соціалізму, зважаючи на специфіку своїх національних умов. Утім відомо, товариші, що існують й загальні закономірності соціалістичного будівництва, відступ від яких міг би призвести до відступу від соціалізму як такого. І коли внутрішні і зовнішні сили, ворожі до соціалізму, намагаються повернути розвиток будь-якої країни у напрямку реставрації капіталістичних порядків, коли виникає загроза справі соціалізму у цій країні, загроза безпеці соціалістичної співдружності загалом – це вже стає не лише проблемою народу цієї країни, але й загальною проблемою, турботою усіх соціалістичних країн” [17].

У цій тезі сформульована квінтесенція радянської зовнішньої політики 60–80-х рр. ХХ ст. Концепція припустимості втручання однієї держави у внутрішні справи іншої, союзної їй, “соціалістичної” держави для впливу на політичний курс останньої дістала у працях закордонних дослідників назву доктрини обмеженого суверенітету, або доктрини Брежнева.

На зовнішньополітичному рівні аж до другої половини 1980-х років цю доктрину активно обстоювали СРСР та його сателіти. Представники західного блоку у цей історичний період, на жаль, фактично визнали право Радянського Союзу на подібні акції.

Розпад Союзу РСР у 1991 р. зумовив тимчасове згорання зовнішньополітичної діяльності Російської Федерації, яка за мовчазної згоди інших 14 суб'єктів відмерлої союзнаї держави узяла на себе правонаступництво одного–двох лідерів колишнього біполярного світу.

Наступні два десятиріччя стали для Росії часом накопичення сил та пошуку місця у післявоєнному (маємо на увазі підсумки т. зв. холодної війни) світі.

Проте навіть у цей історичний проміжок часу (1991 – сер. 2000-х рр.) РФ, керована на той час порівняно неавторитарними лідерами (Б. Єльцин, В. Путін, Д. Медведєв), постійно демонструвала колишні імперські рефлексії: Придністров'я, Абхазія, бунтівна Чечня.

Ідеологічне обґрунтування втручання видавалося, як на перший погляд, суперечливим – від звернень Кремля до права націй на самовизначення (Придністров'я, Абхазія) до його прямого заперечення на основі принципу непорушності кордонів (Чечня). У цьому не було б чогось дивного, якби Москва однозначно висловилася, на яких саме засадах ґрунтуватиметься її подальша політика. Що саме, з точки зору Кремля, має бути визначальним – право на самовизначення (за усієї штучності етнологічних конструкцій на кшталт “народ Придністров'я”), чи усе таки повага до суверенітету та територіальної цілісності будь-якого суб'єкта міжнародного права, великого чи малого, “демократичного” чи, навпаки, “авторитарного”.

Колізії у праві, зокрема й праві міжнародному, є абсолютно нормальним явищем життя (міжнародного життя). Якби їх не існувало узагалі (або – у ж е не існувало), можна було б закрити усі навчальні заклади з підготовки національних кадрів дипломатів, а услід за ними – й спеціалізовані міжнародні установи, починаючи з ООН, міжнародних арбітражних та кримінальних судів тощо. До того ж суб'єкт права (зокрема міжнародного права) повинен розуміти усю безперспективність сидіння на двох стільцях – або-або.

Або толеруємо право націй на самовизначення, й надаємо народам Чечні, Дагестану, Татарстану (список можна продовжити) та ін. ті ж можливості для самовизначення, як, наприклад, Великобританія Шотландії (референдум 2014 р.). Або, навпаки, – наполягаємо на принципі непорушності державних кордонів і боремось з “сепаратистами” у себе на батьківщині та в усьому світі. В останньому випадку ще можемо допустити якісь доморошені незалежницькі рухи (за умови, як мінімум, самофінансування), але будь-яке зовнішнє втручання, не кажучи уже про збройну інтервенцію, рішуче засуджуємо.

Усі ці засадничі підходи були грубо знівельовані Москвою уже на початку ХХІ ст. (обидві Чеченські війни, Абхазія, Південна Осетія). Політика подвійних стандартів остаточно оформилася у безпардонне *quod licet Jovi, non licet Bovi*.

Що, безсумнівно, дозволено Росії, те однозначно не дозволено “гризунам” (Грузії), “хохлам” (Україні), “чуркам” (середньоазіатам) тощо. РФ може будь-якими засобами наводити “конституційний порядок” у бунтівній Чечні, “гризунам” – зась до Сухумі та Цхінвала. Середньовічний Корсунь (суч. Севастополь), звідки прийшло хрещення (988 р.) на “Святу Русь”, має сакральне значення для Москви (відомої офіційно з 1147 р.), але в жоден спосіб не співвідноситься з Києвом. “Русский мир” має (псевдо) правові підстави панувати не лише в переважно російському (за сумнівними даними переписів) Криму, але й у Донецькій та Луганській областях континентальної України, де відсоток етнічного українства істотно перевищує половину.

Обмежений обсяг наукової розвідки унеможлиблює докладно охарактеризувати усю міжнародну “правотворчість” путінської Росії у 2014–2015 рр. Відсилаю вимогливого читача до своєї статті в міжнародному українсько-грецькому журналі [18]. Неупереджений аналіз показує, що з приблизно десятка **ПРИНЦИПІВ** сучасного міжнародного права путінська Російська Федерація у своєму конфлікті з Україною порушила **УСІ**, без жодного винятку.

Якби зверненням до сучасних російсько-українських відносин справа обмежувалася, можна було б говорити про порушення автором наукової статті професійної етики, його упередженість чи навіть низьку кваліфікацію, зумовлену усе тією самою упередженістю. Але російські спроби ревізії т. зв. нового міжнародного права, і до того ж – усієї системи міжнародних відносин, йдуть набагато далі, ніж російсько-український конфлікт та навіть поведінка Росії у межах усього пострадянського простору загалом. У ці дні, коли писалась ця стаття (кін. квітня 2015 р.), Російська Федерація

ставити під сумнів норвезький суверенітет над арктичним Шпіцбергеном, до речі, офіційно визнаний Радянським Союзом ще у 1935 р. 19 квітня 2015 р. про це заявив ніхто інший, як Перший заступник голови комітету Держдуми з міжнародних справ Леонід Калашников. На його думку, Шпіцберген – це вільна економічна і політична зона, де не діє повний суверенітет Норвегії [19].

Говорити у подібних випадках про належне міжнародно-правове обґрунтування російських претензій не доводиться. Держава – власник другого у світі ядерного потенціалу, вигнана з G-8 та заблокована у ПАРС, – чомусь вирішила, що може диктувати свою волю світові під сумнівним претекстом порятунку його від перетворення у “ядерний попіл”.

Зрозуміло, що знайти якісь принципово нові аргументи у цьому ідеологічному міжнародно-правовому протистоянні складно. Утім, як видається, остання обставина не надто турбує Кремль. Чи не найпереконливішим стає, назовемо це так, аргумент “тайги и медведя”. “Є відоме прислів’я: те, що дозволено Юпітеру, не дозволено бичу, – стверджує В. Путін. – Може, бичу і не дозволено, але ведмідь ні у кого дозволу питати не буде. Він вважається у нас господарем тайги, і він не збирається перебиратися в інші кліматичні зони, йому там незручно, але тайги своєї він нікому не віддасть. Раніше був Радянський Союз – велика ядерна держава (...). А після розвалу Радянського Союзу в світі чомусь вирішили, що з Росією можна не рахуватися. Так не можна” [20]. (З виступу президента Росії В. Путіна на форумі “Валдай” у м. Сочі, 24 жовтня 2014 р.). На нашу думку, під “тайгою” тут розуміється чи не увесь пострадянський простір, віднесений у Кремлі до т. зв. “русского мира”. Подібно до того, як “доктрина Брежнєва” обґрунтовувала радянське втручання у внутрішні справи формально суверенних держав т. зв. соціалістичного табору, так назовемо її, “доктрина тайги и медведя” намагається обґрунтувати домінування РФ у химерному “русском мире”.

Відбулося свого роду повернення Кремля на круги своя. Велика держава зразка поч. ХХ ст., без чияї участі не могло бути вирішене – на міжнародно-правовому рівні – жодне питання міжнародного життя, втратила найрозвинутіші свої окраїни (колишнє Польське Королівство, Фінляндію, держави Прибалтики, Україну, Білорусь, Закавказзя тощо), але – через міжнародну інерцію – зберегла ядерний кийок. Остання обставина “дозволила” кремлівським узурпаторам претендувати на втрачену кілька десятиріч тому роль другого за значенням центру сили в – уже зниклому – біполярному світі.

Висновки. Кожна історична епоха виробляє свої норми міжнародного права – як позитивні, так і природно-правові. Міжнародне співтовариство толерує (чи, навпаки, відкидає як застарілі чи несвоєчасні) спроби створення тих чи інших міжнародно-правових прецедентів (останні виступають у такий спосіб пробними каменями створення та/чи зміни норм чинного міжнародного права). Процес цей складний і неоднозначний, в усякому випадку – нелінійний. Постійно з’являються нові актори – суб’єкти міжнародного права, які намагаються, переважно з огляду на власні інтереси, диктувати світовому співтовариству еволюційні чи навіть революційні зміни. Як приклад важливіших (за наслідками діяльності) зразків такої діяльності назовемо міжнародно-правові ініціативи В. Вільсона (право націй на самовизначення тощо), В. Леніна (демонстративна відмова від таємної дипломатії тощо), А. Гітлера (лебенсраум для т. зв. першого типу націй тощо), Л. Брежнєва (т. зв. доктрина Брежнєва та ін.).

Останнім часом до перманентних порушників усталеного міжнародно-правового порядку додалось нинішнє кремлівське керівництво в особі В. Путіна, С. Лаврова, І. Чуркіна та дещо менш відомих світовій громадськості особистостей на зразок О. Рогозіна. Вважаємо, що ця діяльність містить загрозу усталеному світовому правопорядку – не стільки навіть з огляду на інтереси України (суверенної держави, повноправного члена світового співтовариства), скільки в плані повної демісії усієї системи існуючого з 1945 р. т. зв. нового міжнародного права.

1. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0.
2. Levy J. *Historical Trends in Great Power War, 1495–1975 // International Studies Quarterly*. – 1982. –

Vol. 26, No. 2, – P. 282. 3. Bull H. *The Anarchial Society*. – London: Macmillan, 1977. – P. 202.

4. *История дипломатии* / под ред. В. П. Потемкина. – М.: Издательство “Юр-Принт”, 2002. – С. 512–515. 5. *Международные отношения в эпоху империализма: Документы из архивов царского и Временного правительств. Серия III. 1914–1917 гг.* – Т. 1. – 14 янв. – 4 авг. 1914 г. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. – С. XXXVII. 6. Там само. – С. XLI.

7. *Постановление Всероссийского Центрального исполнительного комитета о признании советских республик Эстонии, Литвы и Латвии* // *Внешняя политика СССР: Сб. док.* – Т. 1 (1917–1920 гг.) / отв. ред. С. А. Лозовский. – М.: ВПШ при ЦК ВКП (б). Для служебного пользования, 1944. – С. 188. 8. *Ответ товарищам украинцам в тылу и на фронте* // *Внешняя политика СССР: Сб. док.* – Т. 1 (1917–1920 гг.) / отв. ред. С. А. Лозовский. – М.: ВПШ при ЦК ВКП (б). Для служебного пользования, 1944. – С. 36, 38. 9. Зубок Л. И., Захаров С. В., Миллер А. Ф. *Новейшая история (1924–1939 гг.): Стенограммы лекций, прочитанных в Высшей Партийной Школе при ЦК ВКП (б).* – М.: ВПШ при ЦК ВКП (б), 1946. – С. 462. 10. *Резолюции VII Всемирного Конгресса Коммунистического Интернационала.* – М.: Партиздат, 1935. – С. 34.

11. *Исторический журнал.* – 1943. – № 7. – С. 68. 12. *Электронный ресурс.* – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Тувинская_Народная_Республика. 13. *Электронный ресурс.* – Режим доступа: <http://vzarpare.ru/kak-v-sssr-raznye-strany-prosilis/>. 14. *Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945–1970 рр.)* / відп. ред. І. М. Гранчак. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 126. 15. Там само. – С. 127. 16. Марьина В. В. *Пражская весна 1968 года: к вопросу о международном резонансе (по опубликованным в Чешской Республике документам и материалам чешского журнала “Soudobe dejiny”)* // *Славяноведение* – 2008. – № 3. – С. 36. 17. Брежнев Л. И. *Ленинским курсом. Речи и статьи.* – Т. 2. – М.: Политиздат, 1970. – С. 329. 18. Макаручук В. С. *Нацистська політика оволодіння Судетами (1938 р.) та кримська авантюра Путіна (2014 р.): аспекти міжнародного права та суспільної моралі* // *Порівняльно-правові дослідження. Українсько-грецький міжнародний науковий журнал.* – 2014. – № 1. – С. 24–45. 19. *Электронный ресурс.* – Режим доступа: <http://ua.korrespondent.net/world/russia/3505405-u-rosii-oskarzhuiit-povnyi-suverenitet-norvehii-na-shpitsberhen>. 20. *Электронный ресурс.* – Режим доступа: <http://lifenews.ru/news/143515>УДК 340.12:349.2.